

Ferkai András

FRAKK HELYETT FEHÉR KÖPENY

Az *Enigma* „Emberek és nem frakkok” című, nagysikerű sorozatában a művészettörténészek, művészeti írók, kritikusok, muzeológusok, esztéták mellett eddig is feltűntek a társtudományok képviselői, közöttük az építészettörténészek. Bár a nevek válogatásánál – ahogyan Markója Csilla jelezte a mostanra tizenhárom kötetre rúgó, szakmai körökben csak Frakkoknak becézett kézikönyv bevezetőjében – „elsősorban a fontossági sorrendet tartották szem előtt”,¹ ez az építészekre inkább úgy értendő, hogy azokat vették be, akiket jelentősnek vagy érdekesnek tartottak. Nem meglepő tehát, hogy sok közöttük a kettős identitású: építész–művészettörténész, mint Csemegi József, Détshy Mihály, Révhelyi (Réh) Elemér, vagy építész–régész, mint Henszlmann Imre és jóval később Török László. A mérnöki végzettséggel rendelkező és gyakorló építészek közül Borbíró (Bierbauer) Virgil és Kismarty-Lechner Jenő méltán került be, hiszen komoly építészettörténeti munkássággal rendelkeznek, továbbá a Műegyetemen diplomázott, de a művészettörténészeknél kandidátusi és akadémiai doktori fokozatot szerzett Komárik Dénes, aki a FIMÜV Műemléki Osztályán művészettörténészek több generációját nevelte.

Hozzájuk kevésbé illik a frakk: az építészek régebben fehér köpenyt viseltek, ahogyan ez a Bierbauer Virgil irodáját mutató 1930-as fényképen látszik,² vagy ahogy magam tapasztaltam a hetvenes években, a Műegyetem építészkarán a professzorok előadásait hallgatva, illetve később, a tervezővállalatok műtermeiben. A köpeny védte a ruhát a krétaportól és a könnyen mázolódó 3B-s ceruza grafitjától, és persze elkülönítette a tanszékeken dolgozókat a diákoktól és más „civiltől.” A tanársegédek vagy demonstrátorok kíséretében az egyetem folyosóin vonuló professzorok megközelíthetetlen tekintélynek tűntek a szemünkben. Először tanulmányi kirándulásokon láthattuk őket közelebből, természetes, szinte kollegiális viszonyban. A tegezés azonban még akkor is nehezen ment, amikor egy műteremben vagy tanárként egymás mellett dolgozva, már jól ismertük egymást. Valóban fontos, hogy az elért eredmények, sikerek és díjak – a „képzelt” frakk – mögött meglássuk az embert, a pálya minden nehézségével és örömeivel, egyenes vagy kacskaringós útjával, az adottságok és lehetőségek között navigálva egy kitűzött cél felé, vagy a körülményekhez igazítva terveiket.

Nagy öröm, ugyanakkor nagy felelősség is az *Enigma* egy teljes számát építészettörténészekkel megtölteni. Kik kerüljenek be, milyen szempontok szerint válogassunk?

¹ Markója Csilla: Szerkesztői előszó. „Emberek, és nem frakkok.” – *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai*. 1. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 13. 2006. No 47. 8.

² Ferkai András – Sebestyén Ágnes Anna: Bierbauer (Borbíró) Virgil (1893–1956). „Emberek és nem frakkok” – *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai*, 7. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 28. 2021 (2022). No 109. 41.: 2. kép.

Az építészettörténet historiográfiai feldolgozása jócskán elmaradt a művészettörténet-szeké mögött, és míg egyes nevek kiemelt figyelmet kaptak, sokan mások árnyékba kerültek vagy teljesen kiestek a szakmai köztudatból. E számba több, az építészek számára meghatározó szaktekintély bekerült: Hajnóczi Gyula és Szentkirályi Zoltán egész pályája a Műegyetem Építészettörténeti Tanszékéhez kötődött. Hajnóczi az ókor, Szentkirályi a reneszánsz és még inkább a barokk kutatója és oktatója volt. Pogány Frigyes is onnan indult, de hajlama és érdeklődése a teljes emberi környezet iránt az Iparművészeti Főiskolára sodorta. A nyugat-magyarországi születésű Winkler Gábor tevékenységének színtere a Győr-Sopron-Pápa háromszög volt, tervezői és oktatói munkája Győr városához kötötte. A gyakorló építészből 1949-ben oktatóvá és teoretikussá vált Major Máté komoly pozícióba került a Műegyetemen és a Magyar Tudományos Akadémián, elsősorban politikai és közéleti szerepe miatt. Mai megítélése éppen ezért kritikus, a marxista építészettörténet megteremtésére tett kísérlete egyértelmű kudarcnak tekinthető. Hasonlóan problematikus a mérnök végzettségű Vámos Ferenc építészettörténeti munkássága, aki a nemzeti építészet három jelentős alkotójával kapcsolatban folytatott alapkutatásaira erősen ideologikus fejlődési koncepciót épített. Sokat tett az ötvenes évekig alig értékelt romantika és szecesszió elfogadtatásáért, és emlékeinek megóvásáért, ám megszállottsága és vitastílusa nem tett jót az általa képviselt ügyeknek.

Két fontos szempontot érdemes megemlíteni az építész végzettségű történészekkel kapcsolatban. A történetírás szinte mindegyikük esetében összefonódik a műemlék-védelemmel és gyakran az építészetelmélettel. Hajnóczi régészeti és klasszika filológiai képzettségével függ össze, hogy ő nem csak az egyetemes ókori építészet kiváló ismerője, de úttörő szerepe volt Pannónia római kori emlékeinek feltárásában és konzerválásában, romterületek és részleges helyreállítások tervezésében is. Winkler Gábort a 19. századi építészet kutatása vezette a legújabb kori emlékek védelmének elvi és módszertani kérdéseire, illetve a történeti városok településléptékű értékeinek megóvásához, melyre Pápa belvárosának rehabilitációs tervével adott mintát. Az építészetelmélet az 1950-es években, tulajdonképpen politikai nyomásra került előtérbe, fő műhelye a Major Máté vezette Építészettörténeti Tanszék volt. A hivatalos elvárás a marxista-leninista szemlélet alkalmazása lett volna az építészettörténet és elmélet terén, ennek következtében egyedül a tanszékvezető próbált megfelelni. A tanszéken dolgozó többi történész a művészettörténet 20. század eleji ismert (nyugati) forrásait használta, és ahogyan Marosi Ernő Szentkirályi tanulmánykötetéről szóló alapos és tőle megszokott vitriolos kritikájában megállapította: „Ennek a („polgári-idealista”) módszertani örökségnek az elfogadtatására szolgál a marxista frazeológiával előadott, a rabulisztikát sem nélkülöző fejtegetés.”³ Marosi azt is jól látja, hogy a hatvanas évek elején a barokkról tanulmányt író történésznek azért kellett mentegetőnie téma választása miatt, mert a barokk politikai okokból, de a modern építészet szemzőgéből nézve is a legkevésbé elfogadhatónak számított a történeti stílusok közül.⁴

³ Marosi Ernő: Építkezés kategóriákból. *Buksz*, 21. 2009. 210.

⁴ Uo., 209.

A Műegyetem Építészmérnöki Karának oktatója – ezek szerint – nem tehetette meg, hogy figyelmen kívül hagyja a tervezési tanszékek tekintélyes építészeinek véleményét. A tudományegyetemen, a bölcsészképzés keretében folyó művészettörténetoktatás nem volt ilyen kiszolgáltatott, legalábbis a Képzőművészeti Főiskola vagy a művész-társadalom nézeteitől nem függött. A későbbiekben azonban az építészetelmélet is megtalálja a fogódzót az építészeti tér érzékelésében, szemléletében és történeti kategóriáiban, a marxizmus és a modern építészet racionalizmusa ellenében.⁵

Magyarországon nincs önálló építésztörténész képzés. E területet elsősorban építészek és művészettörténészek képviselik, akik autodidakta módon sajátítják el a szükséges speciális ismereteket és készségeket. Komoly szakirodalma van annak, hogyan vált ki az építésztörténet a művészettörténet diszciplínájából, milyen elveket és módszereket vett át, és miket tett hozzá. Tárgyalják azt is, hogy milyen következményekkel járt az építésztörténet bevonulása az építészetet oktató intézményekbe.⁶ Többnyire együtt járt a stílustörténettől és az ikonográfiától való elfordulással, melyek helyét hasznos témák – a tipológia, a városszövet, az anyag, az építésmód, a tektonika vizsgálata, a népi- és a tömegkultúra kérdései vették át. A párbeszéd megszűnése a művészettörténet és építésztörténet között vesztességgel is járt: az utóbbi kimaradt az előbbi 20. század végi megújulásából, az egymásra következő „fordulatokból”. Kérdés persze, hogyan lehetne viszonyulni a vizuális kultúra elméletéhez vagy a képtudományhoz, de számos olyan terület van, mint a kritikai elmélet, recepcióelmélet, hermeneutika, fenomenológia, kognitív tudományok, melyek az építésztörténet és -elmélet számára is hasznosak lehetnek. Eközben az építészet egyre inkább kiszorul a művészettörténet érdeklődési köréből.

Az építészet történetének módszeres kutatása ma két helyen folyik: a Műegyetem sokféle néven és formában működő Építésztörténeti Tanszékén és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténet Tanszékén, ahol a szakdolgozók 19–20. századi építészek monografikus feldolgozását kapják feladatul. Az építésztörténeti historiográfia terén előmunkálatok folynak. Ide tartozik Szentkirályi Zoltán régebbi tanulmánya a hazai építészkutatás történetéről,⁷ Karácsony Rita értekezése,⁸ az Építésztörténeti Tanszék 150 éves történetét feldolgozó könyv,⁹ az egykori professzorok emlékére rendezett konferenciák.¹⁰ Meg kell még említeni, hogy a BME Építészet-

⁵ Ld.: Hajnóczy „spaciológiáját”, Pogány térhatás-elméletét, és a térszemlélet történeti kategóriáit Szentkirályitól.

⁶ Alina A. Payne: Architectural History and the History of Art: A Suspended Dialogue. *The Journal of the Society of Architectural Historians*, 58. 1999. 292–299.

⁷ Szentkirályi Zoltán: Adatok a magyar építészképzés történetéhez. *Építés- Építésztudomány*. 3. 1971. 439–466.

⁸ Karácsony Rita: *A műegyetemi építészkutatás 1945–56 között – Az építészeti fordulatok személyes történetei*. Doktori értekezés. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építésztörténeti és Műemléki Tanszék. Budapest, 2023.

⁹ *150 év 150 rajz. A BME Építésztörténeti és Műemléki Tanszék másfél évszázada*. Szerk. Gy. Balogh Ágnes et al. Budapest, 2021.

¹⁰ Pogány Frigyes (2008), Szentkirályi Zoltán (2014), Hajnóczy Gyula (2020). A győri Széchenyi István

történeti és Műemléki Tanszékének a neve 1996-ból való, amikor a korábbi Intézet három osztálya közül az Építészetelméleti Osztályt s vele ezt a diszciplínát törölték. Mindez akkor történt, amikor Moravánszky Ákost a zürichi ETH-n az építészetelmélet professzorává nevezték ki.

Feladat van még bőven. Elég néhányat nevet említeni – Csányi Károly, Kotsis Iván, Rados Jenő, Gerő László, Horler Miklós, Koppány Tibor, Czagány István, Guzsik Tamás – hogy érezzük, egy újabb számot meg lehetne tölteni építész végzettségű történészekkel és műemlékvédőkkel. Gyarapodjon a fehérköpenyesek serege!